

**ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ
ВЗАЄМИН У СТАРШОКЛАСНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Стаття присвячена результатам ефективності корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у старшокласників із порушеннями розумового розвитку засобами української літератури. Презентовано опис розробленої експериментальної методики корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у старшокласників з порушеннями розумового розвитку засобами української літератури, окреслено педагогічні умови, які забезпечували ефективність процесу виховання культури людських взаємин, подано кількісний і якісний аналіз результатів контрольного дослідження стану сформованості компонентів культури людських взаємин.

Ключові слова: старшокласники з порушеннями розумового розвитку, культура людських взаємин, методика корекційної роботи.

В умовах соціально-економічних змін на перший план виходять питання, розв'язання яких спрямоване на підготовку особистості до життя в умовах, що постійно змінюються, з метою забезпечення їй можливостей для повноцінного існування в соціумі, тобто особливого значення набуває проблема соціалізації. У цьому зв'язку новий зміст спеціальної освіти передбачає використання виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовність з метою формування у неї думок, поглядів, ціннісних орієнтацій, звернення до особистості дитини з метою навчання її свідомої регуляції поведінки, а надалі - успішної соціальної взаємодії.

Складною проблемою для спеціальної педагогіки є саме проблема виховання дітей із порушеннями розумового розвитку, своєрідність якої полягає в тому, що крім недорозвитку чи порушення пізнавальних можливостей учнів, характерними є порушення особистісних якостей та емоційно-чуттєвої сфер (мотивів, емоцій, почуттів, переживань). Саме особливості протікання психічних процесів визначають дії, вчинки та поведінку розумово відсталих старшокласників в цілому. Такі риси характеру, як чесність, чуйність, співчуття та інші, дозрівають у дітей означеної нозології повільно й не досягають тих рівнів розвитку, як у дітей із нормою інтелекту. Характерним для більшості розумово відсталих підлітків є відсутність потреби у налагодженні взаємин із іншими людьми [1; 2; 3 та ін.].

Аналіз літературних джерел (Б. Ананьев, Л. Архангельський, В. Багдонавичюс, І. Бех, М. Вейт, Л. Виготський, М. Горлач, І. Кон, Б. Ломов, А. Макаренко, В. Мясичев та ін.) засвідчив, що становлення особистості на різних етапах історичного розвитку людства відображає рівень культури, інтереси та ідеали певних соціальних груп, узагальнює досвід суспільної та сімейної практики виховання. У наш час проблема виховання та освіти підростаючого покоління, особливо дітей та підлітків, які мають ті чи інші порушення психофізичного розвитку, набуває певної вагомості, адже від розв'язання її значною мірою залежить майбутнє української держави.

Аналіз наукових досліджень свідчить про зростання останнім часом інтересу вітчизняних та зарубіжних дослідників до питань виховання в учнів культури людських взаємин. Це питання завжди було актуальним у філософії (Л. Архангельський, С Попов, Г Філонов, І. Фролов, В. Шинкарук та ін.), у психології (І. Бех, Л. Виготський, Я. Коломийський, І. Кон, В. Мясіщев, С Рубінштейн та ін.), в історико-педагогічних джерелах простежується ідея виховання у дітей культури взаємин на основі поваги, людинолюбства, ціннісного ставлення до інших (Г. Ващенко, А. Макаренко, І. Огієнко, В. Сухомлинський та ін.), у сучасних педагогічних дослідженнях (Л. Бутенко, Л. Винославська, Н. Мирончук, І. Сіданіч, В. Черній та ін.)

Проблема виховання культури людських взаємин набула обґрунтування у загальній психолого-педагогічній літературі, проте у спеціальній педагогіці недостатньо розкрито особливості виховання культури взаємин старшокласників із порушеннями розумового розвитку, специфіку та особливості розуміння ними культури взаємин та методу корекційної роботи з цього питання. В Працях А. Белкіна, М. Буфетова, О. Вержиковської, А. Висоцької, Г. Дульнєва, І. Єременка, А. Капустіна, В. Мачихіної, С. Миронової, В. Синьова, Н. Тарасенко та ін. розглядаються загальні питання психологічного і педагогічного аспектів даної проблеми, разом з тим не зважаючи на проведені дослідження, значущість проблеми виховання культури людських взаємин, це питання не знайшло ще належного вирішення.

Мета статті полягає визначенні ефективності та дієвості впровадження експериментальної методики корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у старшокласників із порушеннями розумового розвитку засобами української літератури

Результати теоретичного та експериментального вивчення особливостей прояву в учнів із порушеннями розумового розвитку моральних якостей доводять, що в процесі морального виховання на тлі єдності основних закономірностей психічного розвитку в умовах нормального та порушеного онтогенезу виявляються своєрідні особливості сформованості основ культури людських взаємин в учнів із порушеннями розумового розвитку (О. Агавелян, Р. Аслаєва, В. Багдонавичюс, І. Бгажнокова, А. Белкін, Н. Буфетов, О. Вержиковська, І. Дмитрієва, І. Єременко, А. Капустін, В. Липа, С. Миронова, Г. Савіцька, В. Синьов, Н. Тарасенко та ін.).

Для оцінки стану сформованості компонентів культури людських взаємин був застосований наступний перелік експериментальних методик: 1. бесіда «У світі людських взаємин», мета - дослідити особливості розуміння учнями сутності моральних якостей (доброта, чуйність, терпимість, співчуття, чесність, повага, ввічливість, дружелюбність), ознак їх прояву у вчинках і взаєминах, сформованості вміння аналізувати, порівнювати моральні якості, встановлювати між ними логічні зв'язки, усвідомлення необхідності дотримання моральних норм у повсякденних взаєминах; 2. бесіда за змістом творів української літератури, мета - дослідити особливості сприймання учнями творів художньої літератури, розуміння ними прояву моральних якостей у вчинках і взаєминах літературних героїв, вміння аналізувати, порівнювати та диференціювати позитивні й негативні вчинки, наводити подібні приклади із власного життя; 3. адаптована методика М. Удовенка «Оцінка й самооцінка емпатії», мета - виявити особливості емоційного відгуку на прояви моральних якостей, поведінку та вчинки суб'єктів взаємин у формі співчуття, співпереживання, схвалення, засудження; 4. методика «Закінчи історію», мета -

дослідити наявність в учнів адекватного ставлення щодо моральних якостей і вчинків суб'єктів взаємин, визначення мотивів їхньої поведінки; 5. методика «Які якості ми цінуємо в людях», мета - дослідити здатність учнів до адекватних оцінних суджень щодо моральних якостей і вчинків суб'єктів взаємин; 6. методика «Ким бути і ким не бути», мета - виявити сформованість в учнів уміння давати моральну оцінку поведінки у взаєминах»; 7. методика Т. Ващенко «Прагнення до дотримання моральної поведінки у взаєминах»; 8. *адаптована методика І. Беха «Вибір»*, мета - виявити характер позиції учнів у ситуаціях міжособистісної взаємодії та здатність самостійно знаходити адекватні способи вирішення ситуацій морального вибору; 9. методика «Розв'язання проблемних ситуацій».

Отримані результати дослідження особливостей сформованості компонентів культури людських взаємин слугували основою для визначення чотирьох узагальнених рівнів сформованості в учнів культури людських взаємин: високий, достатній, середній і низький.

Високий рівень характеризується усвідомленістю, узагальненістю та стійкістю знань про сутність моральних якостей та ознаки їхнього прояву у вчинках і взаєминах суб'єктів взаємодії. Учень самостійно аналізує, порівнює моральні якості суб'єктів взаємин, наводить приклади подібних життєвих ситуацій, встановлює логічні зв'язки та робить висновки; виявляє моральні якості у ставленні до суб'єктів взаємин; у ситуаціях взаємодії проявляє активну, позитивну позицію; здатен адекватно оцінити ситуації морального спрямування та самостійно знайти вихід із них; співчуття й співпереживання реально переходять у допомогу іншим; адекватно реагує на критику, зауваження, діє, не піддаючись миттєвим бажанням.

Достатній рівень: в учня наявні неповні та нестійкі знання про сутність моральних якостей, відмічається селективність, обмеженість, стандартність та спрощеність у трактуванні їхніх істотних ознак, у відповідях використовує тавтологічні звороти, здатність до узагальнень знижена; за допомогою дорослого аналізує, порівнює вчинки суб'єктів взаємин, адекватно їх оцінює, наводить подібні приклади з власного життя; переважає позитивна спрямованість на інших суб'єктів взаємодії, здатний до співчуття; мотивує свої етичні дії бажанням завоювати хороше ставлення, уникнути неприємних ситуацій; іноді допускає порушення моральних норм поведінки, відчуваючи при цьому докори сумління.

Середній рівень: в учня фрагментарні, недиференційовані, синкретичні знання про сутність моральних якостей, школяр зазнає значних труднощів у аналізі та порівнянні моральних якостей, наводить власний подібний приклад, але він не відповідає заданій ситуації; ситуативний характер емоційного відгуку на прояви моральних якостей суб'єктів взаємин, здатен емоційно співпереживати домінантам найближчого оточення; характеризується залежністю поведінки від особистого ставлення, у взаєминах керується нестійкими соціальними мотивами, робить вибір на основі власних бажань і поривань; у взаєминах домінує неухвалене ставлення до людей; часто порушує норми моральної поведінки, не вважає для себе обов'язком виконувати дані обіцянки, не здатен самостійно розв'язувати ситуації морального вибору.

Низький рівень характеризується поверховими знаннями та неправильним розумінням сутності моральних якостей; учень не диференціює моральні якості суб'єктів взаємин навіть за безпосередньою допомогою дорослого, не добирає або добирає неадекватну ситуацію з власного досвіду; відсутнє бажання дотримуватись моральних норм у ситуаціях міжособистісної взаємодії, знижена здатність до

співчуття, можливі прояви агресії, погрози та образи; поведінка регулюється лише вимогами старших і зовнішніми стимулами; у взаєминах проявляє заздрість, лицемірство, говорить неправду, не зізнається у своїх провинах, приховує їх або незаслужено звинувачує інших.

Під час аналізу результатів дослідження особливостей сформованості компонентів культури людських взаємин було також виявлено позитивну вікову динаміку, що дало підстави для розроблення методики корекційної роботи з виховання у старшокласників із порушеннями розумового розвитку культури людських взаємин засобами української літератури.

Цілісність методики корекційної роботи забезпечується наявністю таких складових: змістовно-цільової (принципи, завдання, зміст корекційно-виховної роботи); процесуальної (етапи, умови, форми і методи корекційного впливу) та оцінно-результативної (критерії, показники). Основу структури методики корекційної роботи склали стрижневі концептуальні положення: культурологічний, особистісно-діяльнісний, системний, аксіологічний та соціалізуючий підходи, які надалі обумовили наявність, зміст та роль усіх її складових. Основними принципами побудови і впровадження методики корекційної роботи визначено: принципи організації виховного процесу; принципи загальної дидактики та дидактичні принципи психокорекційної педагогіки; специфічні принципи навчання української літератури. У процесі експериментальної роботи було реалізовано пізнавальну, корекційно-розвивальну та виховну функції навчально-виховного процесу.

Основними педагогічними умовами, які забезпечували ефективність процесу виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури, було визначено такі:

1. Використання різноманітних форм організації урочних і позаурочних занять, методів і прийомів корекційного впливу, спрямованих на послідовне свідоме засвоєння розумово відсталими старшокласниками знань про сутність моральних якостей, активізацію їхньої емоційно-чуттєвої сфери, розвиток умінь будувати на моральних засадах взаємини з оточуючими та здатності самостійно розв'язувати ситуації морального вибору.

2. Спрямованість навчально-виховного процесу на самостійне застосування учнями знань щодо моральних якостей, моделей поведінки літературних героїв шляхом моделювання різних типів соціальних взаємин у процесі інсценування творів української літератури, рольових і літературно-ділових ігор, створення проблемних ситуацій, що критично відображають моральний зміст художнього твору та ін.

3. Упровадження в навчально-виховний процес факультативного курсу «Джерела доброти», спрямованого на активізацію інтелектуальної та емоційно-чуттєвої сфер, поглиблення, систематизацію та узагальнення знань про сутність моральних якостей, їхні істотні ознаки, розвиток навичок аналізу літературних героїв та інших суб'єктів взаємодії, вироблення практичних умінь і навичок моральної поведінки та дотримання їх у взаєминах.

4. Організація просвітницької та консультативної роботи з педагогами спеціальних загальноосвітніх закладів і батьками щодо змісту, форм і методів виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами художньої літератури через упровадження комплексу лекцій-діалогів.

5. Цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища, що характеризується взаємною

довірою та повагою, відкритим і доброзичливим спілкуванням, відмовою від авторитарного способу керівництва учнівським колективом та в процесі сімейного виховання, забезпеченням почуття захищеності кожного учня.

Експериментальна методика корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у старшокласників із порушеннями розумового розвитку засобами української літератури реалізувалась протягом 2013-2015 навчальних років, для перевірки ефективності якої наприкінці другого року навчання учням було запропоновано виконання контрольної серії завдань. Комплексний характер корекційно-виховної роботи полягав у всебічному впливі на когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний компоненти культури людських взаємин. У контрольному експерименті взяли участь 37 учнів експериментальної групи (ЕГ), та 35 учнів контрольної групи (КГ) (діагноз F-70).

Необхідно зазначити, що дослідна робота мала довготривалий, поступовий, систематичний і цілеспрямований характер, оскільки для того, щоб нові методичні прийоми, які застосовувалися в роботі з розумово відсталими старшокласниками, проявили свою ефективність та привели до помітних навчальних і корекційно-виховних результатів, необхідний значний час і наполегливість педагога [3].

З метою уточнення отриманих результатів контрольного експерименту проводилась статистична обробка даних. Оцінка достовірності відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, у яких зафіксований ефект щодо сформованості у розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин і її структурних компонентів перевірялася за допомогою критерію χ^2 Фішера.

За результатами дослідження було констатовано, що в учнів ЕГ (37,83%), порівняно з учнями КГ (20,0 %) достатньо сформоване вміння аналізувати та диференціювати позитивні й негативні вчинки. У розумово відсталих старшокласників ЕГ (27,02%) знання про сутність моральних якостей та ознаки їх прояву у вчинках і взаєминах суб'єктів взаємодії характеризується усвідомленістю, узагальненістю та стійкістю. Учні знають, розуміють та можуть пояснити сутність моральних якостей, на яких базується культура людських взаємин, самостійно аналізують, порівнюють моральні якості суб'єктів взаємин, наводять приклади подібних життєвих ситуацій, встановлюють логічні зв'язки та роблять висновки.

Необхідно зазначити, що рівень емоційно-ціннісної сфери розумово відсталих старшокласників ЕГ у результаті впровадження методики корекційної роботи зазнав позитивних змін. Отримані дані про характер емоційного відгуку на прояви моральних якостей, поведінку і вчинки суб'єктів взаємин та здатності до співчуття дозволили констатувати, що старшокласники із порушеннями розумового розвитку ЕГ, у більшості випадків, стали виражати «дієву емпатію» (активний характер емоційного відгуку), вони готові поступитися своїми інтересами заради іншого, допомогти іншому в складній ситуації (констатувальний експеримент - 9,19 %, контрольний - 21,62 %). Підлітки прагнуть до реалізації моральних дій у взаєминах, здатні адекватно оцінити ситуації морального спрямування та самостійно знайти вихід із них.

Підвищився і показник пасивного характеру емоційного відгуку (констатувальний експеримент - 25,28 %, контрольний - 37,84 %) такі учні здатні зрозуміти, вислухати іншу людину, вони схильні до співчуття іншим суб'єктам взаємин, зменшився показник ситуативного характеру емоційного відгуку (констатувальний експеримент - 47,14 %, контрольний - 32,43 %).

Результати вивчення рівня сформованості в учнів ЕГ і КГ поведінково-діяльнісного компонента культури людських взаємин засвідчують зростання його показників. Так, спостереження за діями учнів у ситуаціях взаємодії дозволили констатувати зниження ситуативності у дотриманні моральних норм поведінки (з 54,04 % до 37,83 %) і збільшення показників, які відображують ступінь дотримання цих норм у взаєминах на 16,22 %. У поведінці респондентів ЕГ відзначається більш толерантне, гуманне ставлення до однолітків, протидія у взаєминах виявлялася не в застосуванні агресії, а у виборі адекватних форм поведінки. В учнів КГ таких змін зафіксовано не було. Отже, результати дослідження засвідчили, що старшокласники ЕГ, порівняно з КГ, *більш здатні адекватно оцінити ситуації морального спрямування та самостійно знайти вихід із них*, адекватно реагують на критику та зауваження, діють не піддаючись миттєвим бажанням, *хоча в 35,13 % учнів спостерігається пасивна позитивна позиція у взаєминах та деякі розбіжності реальної і вербальної поведінки*.

Порівняльний аналіз отриманих даних дав змогу виявити якісні відмінності в показниках рівнів сформованості культури людських взаємин (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл старшокласників із порушеннями розумового розвитку контрольної та експериментальної груп (9-ті класи) за рівнями сформованості культури людських взаємин (у %)

Клас	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕГ	21,62	37,84	29,73	10,81
КГ	8,57	22,86	51,43	17,14
Ф*	1,58	1,39	1,89*	0,78

Примітка: * для рівня значущості $p < 0,01$

Статистично значущі відмінності було визначено лише в експериментальній групі. Так, наприкінці експерименту збільшилася кількість респондентів із високим (від 8,57 % до 21,62 %; $p < 0,01$) і достатнім (від 22,86 % до 37,84 %; $p < 0,01$) рівнями. Представленість середнього (від 51,43 % до 29,73 %; $p < 0,01$) та низького (від 17,14 % до 10,81 %; $p < 0,01$) рівнів, навпаки значно зменшилася. У контрольній групі значних зрушень у представленості показників усіх рівнів не виявлено. Одержані результати дали змогу констатувати, що застосована методика виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури стимулює інтелектуальні процеси, активізує готовність до адекватного сприймання й самостійної оцінки моральних якостей, вчинків суб'єктів взаємин, розширює в учнів діапазон моральних понять та сприяє покращенню взаємин з оточуючими.

Експериментальна перевірка розробленої методики засвідчила її ефективність та доцільність застосування у спеціальній загальноосвітній школі. По завершенні формувального експерименту значно збільшилася кількість учнів з високим і достатнім рівнями сформованості культури людських взаємин розумово відсталих старшокласників. Водночас зменшилась представленість із середнім і низьким. Середні показники високого рівня сформованості культури людських взаємин у розумово відсталих учнів експериментальної групи на 13,0%, достатнього - на 15,0% (статистично достовірно) перевищили відповідні дані в учнів контрольної групи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитрієва І. В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи [монографія] / І. В. Дмитрієва. - Слов'янськ, 2008. - 373 с
2. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / С. П. Миронова. - Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. - 312 с
3. Синева В. Н. Коррекция интеллектуальных нарушений у учащихся вспомогательной школы : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра пед. наук / В. Н. Синева. - М., 1988. - 45 с.
4. Шишменцев І.М. Виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / І.М. Шишменцев. - Київ, 2017. - 18 с

REFERENCES:

1. Dmytriieva, I. V. (2008). Korektsiina spriamovanist estetychnoho vykhovannia v starshykh klasakh dopomizhnoi shkoly [Correctional orientation of aesthetic education in high school of additional school]. Sloviansk.
2. Myronova, S. P. (2015). Korektsiina psykhopedahohika. Olihofrenopedahohika [Correctional psycho-pedagogy. Oligofrenia pedagogy]. Kamianets-Podilskyyi: Kamianets-Podilskyyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka.
3. Sinev, V. N. (1988). Korrektsiia intelektualnykh narushenii u uchashchikhsia vspomogatelnoi shkoly [Correction of intellectual disorders of students of an additional school]. (Dissertation Abstract, Moscow).
4. Shyshmentsev, I. M. (2017). Vykhovannia kultury liudskykh vzaiemyn u rozumovo vidstalykh starshoklasnykiv zasobamy ukrainskoi literatury [Education of the culture of human relations in mentally retarded high school students by means of Ukrainian literature]. (Dissertation Abstract, Kyiv).

Ivan Shyshmentsev. Features of Correctional Work on Upbringing Culture of Human Relations of Senior Pupils With Intellectual Disabilities by Means of Ukrainian Literature

The article presents the author's developed experimental technique of correctional work on upbringing culture of human relations of senior pupils with intellectual disabilities by means of Ukrainian Literature. The author analyzes the theoretical and methodological researches in which the solution of the problem has been presented and to which the author refers. In the article it is pointed out that the issue of upbringing culture of human relations of pupils with intellectual disabilities is connected with the problem of their social adaptation, as the defined children are not able to set social relations and acquire skills of interpersonal interaction. It is represented the list of technique of investigating the peculiarities of formation of the components of culture of human relations. The levels of formation of culture of human relations are determined: high, sufficient, medium and low. The author grounds and present the essence of the experimental technique of correctional work on upbringing culture of human relations of senior pupils with intellectual disabilities by means of Ukrainian Literature. It is underlined the pedagogical conditions that ensure the efficiency of the process of upbringing culture of human relationships, it is presented the quantitative and qualitative analysis of the results of the control study of formation of the components of culture of human relations. It is proved the efficiency of the implementation of the offered technique of correctional work on upbringing culture of human relations of senior pupils with intellectual disabilities by means of Ukrainian Literature.

Key words: senior pupils with intellectual disabilities, culture of human relations, technique of correctional work.

